

Prof. dr hab. Michał Kara
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
– Ośrodek Studiów Pradziejowych
i Średniowiecznych
ul. Rubież 46
61-612 Poznań

RECENZJA w sprawie wniosku o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych, w dyscyplinie archeologia, w postępowaniu habilitacyjnym dr. Jacka Bojarskiego wszczętym 9 sierpnia 2021 roku

A. Informacje wstępne

1. Podstawa formalna recenzji

Recenzja została wykonana na podstawie Uchwały nr 13 Rady Dyscypliny Archeologia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 16 listopada 2021 r. w sprawie powołania komisji habilitacyjnej w postępowaniu dr. Jacka Bojarskiego, która w głosowaniu tajnym, na podstawie art. 221 ust. 5 Ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z dnia 20 lipca 2018 r., powołała mnie w skład wymienionej Komisji jako recenzenta. Otrzymałem tekst uchwały oraz list wystosowany przez Przewodniczącą Rady Dyscypliny Archeologia UMK, prof. dr. hab. Wojciecha Chudziaka, informujący mnie o warunkach sporządzenia recenzji w postępowaniu habilitacyjnym oraz zasadach i kryteriach wymaganych od recenzenta przez Radę Doskonałości Naukowej.

W związku z powyższym informuję, że recenzję sporządziłem świadomy treści art. 219 ust. 1 Ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z dnia 20 lipca 2018 r. W ustawie stwierdza się, iż stopień doktora habilitowanego nadaje się osobie, która posiada stopień doktora oraz osiągnięcia naukowe, stanowiące znaczny wkład autora w rozwój określonej dyscypliny naukowej, a także wykazuje się istotną aktywnością naukową.

Muszę zaznaczyć, że dr. Jacka Bojarskiego znam osobiście, jest bowiem bardzo aktywny zawodowo. Mimo, że należymy do tego samego pokolenia znajomości tej nie można określić jako bliskiej. Z Habilitantem nie łączą mnie relacje służbowe ani związki naukowo-badawcze w ramach realizacji projektów, współautorstwa bądź współredakcji prac czy organizacji konferencji. W określonym zakresie podzielamy jedynie ogólniejsze zainteresowania naukowe, które w moim przypadku dotyczą przede wszystkim archeologii wczesnego średniowiecza obszaru Wielkopolski, podczas gdy dr. Jacek Bojarski zajmuje się problematyką archeologii wczesnego średniowiecza sąsiednich wobec dorzecza Warty terenów strefy chełmińsko-dobrzyńskiej, Pomorza, Kujaw i ziemi lubuskiej. Nasze ustalenia nie były nigdy przedmiotem wzajemnej dyskusji. Z tego powodu decyzję o powołaniu mnie w skład grona recenzentów w postępowaniu habilitacyjnym dr. Jacka Bojarskiego przyjąłem bez

wahania, jednocześnie z pełnym przekonaniem, iż dorobek naukowy oraz aktywność badacza w archeologii średniowiecza pozwalają – zgodnie z zaleceniami Rady Doskonałości Naukowej – dokonać jednoznacznej oceny sylwetki naukowej dr. Bojarskiego jako kandydata do stopnia doktora habilitowanego w dyscyplinie archeologia.

2. Podstawa merytoryczna recenzji

Recenzja została wykonana na podstawie przesłanej dokumentacji przygotowanej przez dr. Jacka Bojarskiego, która obejmuje:

- kserokopię odpisu Dyplomu nadania w dniu 13.06.2006 r. Jackowi Bojarskiemu przez Wydział Nauk Historycznych UMK stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych – w zakresie archeologii – na podstawie rozprawy doktorskiej pt. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów kulturowych*;
- „Autoreferat” napisany przez Jacka Bojarskiego, w którym jako osiągnięcie główne w postępowaniu habilitacyjnym wskazano rozprawę naukową w formie autorskiej monografii naukowej Jacka Bojarskiego pt. *Obrzędowość pogrzebowa w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu*, opublikowanej przez Wydawnictwo Naukowe UMK (Toruń 2020) w serii *Mons Sancti Laurentii*, t. 9 (red. Wojciech Chudziak);
- „Wykaz osiągnięć naukowych stanowiących znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny”, napisany przez Jacka Bojarskiego;
- wyżej wymienioną monografię naukową autorstwa Jacka Bojarskiego;
- skany 6 prac naukowych o charakterze źródłowo-analitycznym, autorstwa lub współautorstwa Jacka Bojarskiego, które według Habilitanta mogą być pomocne w ocenie niektórych tez sformułowanych we wspomnianej monografii¹.

¹ Są to: **Bojarski J.**, Chudziak W., Kozłowski T., Reitsema L. (2016), *Wczesnośredniowieczne groby komorowe z ziemi chełmińskiej*, „Światowit” (Supplement series) 18, s. 102-121; Płoszaj T., Jędrychowska-Dańska K., Masłowska A., Kozłowski T., Chudziak W., **Bojarski J.**, Robaszkiewicz A., Witas H.W. (2017), *Analysis of medieval mtDNA from Napole cemetery provides new insights into the early history of Polish state*, „Annales of Human Biology”; **Bojarski J.** (2017), *Pierścionki z inskrypcjami ze stanowiska 2 w Kaldusie – przyczynek do badań nad kulturą duchową mieszkańców wczesnośredniowiecznego Chełmna*, [w:] Gemma Gemmarum, red. A. Różański, t. 2, Poznań, s. 1111-1137; **Bojarski J.**, *Przedmioty kultu religijnego jako składnik wyposażenia zmarłych na cmentarzyskach szkieletowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej* (2020), „Pomorania Antiqua” 29, s. 73-108; Płoszaj T., Jędrychowska-Dańska K., Zamerska A., Lewandowska M., **Bojarski J.**, Chudziak W., Drozd-Lipińska A., Robaszkiewicz A., Witas H.W. (2020), *Analysis of maternal lineage structure of individuals from chamber graves placed in medieval cemetery in Kaldus, Central Poland*, „Homo: Journal of Comparative Human Biology” 71:1, s. 43-50; **Bojarski J.** (2021), *Ethnic or Cultural Identity? The Problem of Elite Burials in Early Medieval Cemeteries of the Chełmno – Dobrzyń Zone*, [w:] Gruppenidentitäten in Ostmitteleuropa, red. B. Dybaś, J. Bojarski, Göttingen, s. 47-69.

Udostępnioną dokumentację uznaję za wystarczającą do sporządzenia recenzji. Monografia naukowa została opublikowana w wydawnictwie znajdującym się w aktualnym wykazie MEiN wydawnictw naukowych.

Z kolei informacje zawarte w „Wykazie osiągnięć naukowych” dr. Jacka Bojarskiego umożliwiają dokonanie jednoznacznej oceny aktywności badacza w trzech wymaganych od każdego habilitanta aspektach działalności: 1/ naukowej i organizacji nauki, 2/ dydaktycznej, 3/ w dziedzinie popularyzacji nauki.

Bardzo wartościowym opracowaniem jest obszerny (ss. 39) „Autoreferat” o spójnej konstrukcji, napisany w sposób logiczny, dobrym językiem polskim, co ułatwia lekturę tego w pełni naukowego tekstu. Pozwala on zorientować się w tezach głównego osiągnięcia wszczętego postępowania habilitacyjnego, czyli monografii naukowej dr. Jacka Bojarskiego pod wyżej wymienionym tytułem. Na uwagę zasługuje opis dzieła, w którym charakterystyka poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów monografii dokonana została pod kątem przyjętych założeń badawczych, ich realizacji oraz otrzymanych wniosków. Uzyskaliśmy zatem dobry wgląd w warsztat badacza, łącznie z jego metodyczno-metodologiczną podstawą, które wraz z nabytą wiedzą Autora przyczyniły się do sformułowania głównych tez monografii.

Zgodnie z zaleceniami Rady Doskonałości Naukowej recenzję podzieliłem na odrębne, aczkolwiek spójne części. W pierwszej kolejności omówiona została działalność Habilitanta w zakresie realizowanej problematyki naukowej i organizacji nauki, następnie zreferowano i oceniono działalność dydaktyczną badacza, wreszcie jego aktywność na polu popularyzacji nauki. Ostatnia część recenzji, poprzedzająca końcową konkluzję sporządzonej opinii, dotyczy oceny monografii Jacka Bojarskiego pt. *Obrzędowość pogrzebowa w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu*, jako głównego osiągnięcia wszczętego postępowania habilitacyjnego, pod kątem wartości przedstawionych tam tez dla rozwoju archeologii.

B. Recenzja właściwa

1. Ocena dorobku naukowego i aktywności naukowo-badawczej habilitanta po otrzymaniu stopnia doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie archeologia, poza wskazanym osiągnięciem naukowym

Dr Jacek Bojarski jest archeologiem specjalizującym się w problematyce okresu średniowiecza, ze szczególnym uwzględnieniem podokresu wczesnego. Studia na kierunku archeologia ukończył na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej jako: UMK), gdzie w roku 1992 został zatrudniony na etacie technicznym w Instytucie Archeologii UMK,

a w rok później na etacie wykładowcy. W 2006 r. na tym samym uniwersytecie uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie archeologia, na podstawie obronionej dysertacji doktorskiej pt. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów kulturowych*, którą przygotował pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Chudziaka. Praca została opublikowana w 2012 r. pod tym samym co rozprawa doktorska tytułem w Wydawnictwie Naukowym UMK. Jest to – poza monografią tzw. habilitacyjną – druga pozycja książkowa w naukowym dorobku Autora; warto podkreślić nie tak częsty w polskiej archeologii fakt publikacji pracy doktorskiej. Od 2006 r. do chwili obecnej dr Jacek Bojarski zatrudniony jest na etacie adiunkta w Instytucie Archeologii UMK. Z racji metryki urodzenia (rocznik 1967) należy do generacji archeologów polskich już ustabilizowanych pod względem zawodowym i powiązanych z określoną problematyką badawczą. Te okoliczności znajdują wyraźne odzwierciedlenie w dorobku naukowym dr. Bojarskiego.

Od momentu ukończenia studiów zainteresowania naukowe Habilitanta koncentrują się konsekwentnie wokół problematyki przemian kulturowych, osadniczych i społecznych na obszarach ziem chełmińskiej i dobrzyńskiej, Kujaw oraz Pomorza, łącznie z szeroko rozumianą nadbałtycką strefą gospodarczo-osadniczo-kulturową. O ile do roku 2006, czyli do uzyskania stopnia doktora, w polu badawczym Jacka Bojarskiego pozostawała głównie problematyka wybranych grodów wczesnośredniowiecznych dorzecza środkowo-dolnego odcinka Wisły, ze szczególnym uwzględnieniem badanego przezeń wykopaliskowo mikroregionu osadniczego w Napolu oraz pozyskanych stamtąd zespołów ceramiki naczyniowej, o tyle po tej cezurze w problematyce naukowej Habilitanta zaistniały określone zmiany. Wyraźnemu poszerzeniu, także w sensie poznawczym, uległo wówczas pole badań Jacka Bojarskiego. W krąg nowszych zainteresowań włączone zostały grodziska wczesnośredniowieczne z obszaru obecnych powiatów bydgoskiego i toruńskiego, z Kujaw, Pojezierza Drawskiego na Pomorzu Zachodnim oraz z ziemi lubuskiej, które badano archeologicznie z uwzględnieniem kontekstu osadniczego. O istotnej zmianie problematyki badawczej dr. Bojarskiego zdecydowały jednak zapoczątkowane w 1996 r. przez prof. Wojciecha Chudziaka planowe badania archeologiczne zespołu osadniczego w Kałdusie (poprzednika lokacyjnego Chełmna), zwłaszcza wczesnośredniowiecznych cmentarzysk tzw. szkieletowych z najbliższego otoczenia grodu na tamtejszej tzw. Górze św. Wawrzyńca. W badaniach terenowych i opracowaniach tych stanowisk nekropolicznych Jacek Bojarski uczestniczył jako kierownik prac lub wykonawca określonych zadań aż do ich ukończenia (w wymiarze terenowym) w 2015 r.

Odtąd w kręgu szczególnych zainteresowań badacza, poza wcześniejszą problematyką osadnictwa grodowego oraz ceramiki naczyniowej, znalazły się zagadnienia związane z kulturą elit tzw. wielofunkcyjnych miejsc centralnych, które działały w dorzeczu środkowo-dolnej Wisły w młodszych fazach wczesnego średniowiecza. Zlokalizowane były wzdłuż szlaków wodnych, łączących Ruś z ośrodkami rzemieślniczo-handlowymi Pomorza i Sambii, które utrzymywały z kolei silne kontakty z nadbałtycką strefą gospodarczą, w tym przypadku przede wszystkim ze Skandynawią. Istotną rolę w tak ukierunkowanych studiach Jacka Bojarskiego odgrywa wielonurtowa analiza źródeł nekropolicznych: cmentarzysk (także w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego), reliktyw grobów (łącznie z inwentarzem) oraz samych pochówków, prowadząca finalnie do odtworzenia obrzędowości pogrzebowej wspólnoty lub związku wspólnot terytorialno-sąsiedzkich jako waloryzowanego społecznie i symbolicznie „segmentu” ich kultury duchowej oraz materialnej. W tym nurcie dociekań szczególną uwagę Habilitanta zwróciły odnotowane na Pomorzu Nadwiślańskim oraz w obrębie jego południowej peryferii określone formy wczesnośredniowiecznych praktyk pogrzebowych, których interpretacja wskazuje na możliwe związki z obcymi środowiskami cywilizacyjno-kulturowymi. Dotyczy to przede wszystkim grobów tzw. komorowych odkrytych na cmentarzyskach w Kałdusie (stan. 4, gm. Chełmno), Pniu (gm. Dąbrowa Chełmińska) oraz Napolu (gm. Kowalewo Pomorskie), których atrybucje społeczne i kulturowo-etniczne badacz ustala z wykorzystaniem danych archeologii oraz nauk biologicznych, wzajemnie konfrontowanych, postępując w tym przypadku zgodnie z nowoczesnym modelem zintegrowanych studiów multidyscyplinarnych. Analizy grobów komorowych nie ogranicza do kwestii etnicznych; ważne są dla niego również związki tej formy pochówka z kulturą funeralną i świadomością społeczną elit. Te zagadnienia rozważa dwutorowo: w odniesieniu do popularnej obecnie w nauce koncepcji uznającej groby komorowe za uniwersalną formę pochówka elit w strefie nadbałtyckiej, jak też w odniesieniu do sytuacji nadwiślańskiej, w kontekście której byłyby to pochówki przedstawicieli lokalnych elit społecznych, niekoniecznie miejscowego pochodzenia, politycznie i mentalnie powiązanych już z władzą piastowską. W kręgu zainteresowań naukowych dr. Bojarskiego znalazły się także zagadnienia stratygrafii badanych cmentarzysk, ich datowania i periodyzacji. W tych ustaleniach badacz korzysta z wyników analizy superpozycji grobów w stratyfikacji cmentarzyska, korelowanych z danymi analizy chronologiczno-porównawczej wybranych elementów inwentarzy grobowych (np. uzbrojenia, ozdób, ceramiki), które ostatecznie weryfikuje wskazaniem bezwzględnych datowań radiowęglowych. Mimo, że skuteczność poznawcza opisanego modelu badań znana jest archeologii już od dawna, to

jednak nie należy on do stosowanych powszechnie. Ważną pozycję w problematyce naukowej dr. Bojarskiego zajmują też zagadnienia atrybucji społecznej i kulturowej przedmiotów rejestrowanych w inwentarzach grobowych badanych cmentarzysk, np. insygniów władzy, pierścionków oraz tzw. sakraliów. W kręgu dociekań badawczych Habilitanta znalazły się także pytania o związek składanego do grobu artefaktu – elementu kultury tzw. materialnej – z kulturą duchową, w tym przedmiotów kultu chrześcijańskiego z magią. Jacka Bojarskiego interesuje też udział zwaloryzowanych symbolicznie przedmiotów (m.in. emblematycznych znaków) w kształtowaniu świadomości społecznej, tożsamości kulturowej i religijnej, także światopoglądu. Wreszcie wspomnieć należy o studiach dr. Bojarskiego, dotyczących chronologii oraz genezy najstarszych przejawów inhumacji wczesnośredniowiecznej w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej, łącznie z pytaniem o ich ewentualny związek z chrystianizacją tych ziem w czasach pierwszych Piastów. Paleta zainteresowań naukowych dr. Bojarskiego jest zatem równie obszerna, co zróżnicowana; wyraźnie wpisuje się jednak w nurty nowoczesnej archeologii skoncentrowanej na badaniach struktur osadniczych oraz kultury zidentyfikowanych z nimi wspólnot terytorialnych, zwłaszcza kultury funeralnej, które analizuje się wieloaspektowo, z wykorzystaniem informacji nie tylko archeologii.

Świadectwem zainteresowań badawczych Habilitanta, zarazem informującym o jego utrwalonej już pozycji w środowisku naukowym archeologów polskich, są projekty przyznane przez MKiDN lub przez MEiN (w ramach programów NPRH bądź NCN), w których uczestniczył lub uczestniczył jako wykonawca bądź kierownik. Łącznie w naukowym dorobku Jacka Bojarskiego znajduje się 10 projektów badawczych, bez wyjątku zespołowych, realizowanych od końca lat 90. XX w. do roku 2021, które w większości są już ukończone. Tylko 2 projekty dotyczą okresu działalności naukowej Jacka Bojarskiego sprzed 2006 r., tj. okresu przed uzyskaniem doktoratu. Realizacja pozostałych – w tym dwu kierowanych przez Habilitanta (grant MKiDN/2007: *Badania ratownicze wczesnośredniowiecznej osady podgrodowej i cmentarzyska w Kałdusie, woj. kujawsko-pomorskie [stan. 2]*; grant MKiDN/2011: *Nieinwazyjne badania zespołu osadniczego w Kałdusie – metody geofizyczne*) – nastąpiła w okresie po roku 2007. Podobnie jak projekty z okresu pierwszego były one prowadzone w Instytucie Archeologii UMK w Toruniu. Realizowano je we współpracy z Politechniką Warszawską, Akademią Górniczo-Hutniczą w Krakowie, Zakładem Antropologii Uniwersytetu Gdańskiego, Zakładem Antropologii UMK, Wydziałem Biologii Molekularnej Uniwersytetu Medycznego w Łodzi, Instytutem Geografii PAN, Instytutem Archeologii i Etnologii PAN, Instytutem Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego oraz Instytutem Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Uczestnicząc w tych

badaniach był dr Bojarski zaangażowany we współpracę z przedstawicielami wymienionych placówek naukowych, tak podczas prac terenowych, jak też w fazie analizy i publikacji znalezisk, co dokumentuje bibliografia Habilitanta.

Warto zwrócić uwagę na cele naukowe wykonywanych projektów. Ukierunkowano je na archeologiczne rozpoznanie i opracowanie wyników badań zespołu osadniczego w Kałdusie, w tym jego cmentarzysk, łącznie z wprowadzeniem znalezisk do obiegu naukowego. Z kolei w publikacjach kolejnych tomów archeologicznej serii *Atlas grodów wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* (grant NPRH/2014-2021) przedstawione zostały wyniki prac weryfikacyjnych wybranych grodzisk z powiatu bydgoskiego (t. 1), drawskiego (t. 2) i inowrocławskiego (t. 3) (Jacek Bojarski jest współredaktorem tomu 1). Wznowienie w 2014 r. idei *Atlasu grodów* uznać należy za inicjatywę bardzo cenną (docelowo planuje się publikację grodzisk ze wszystkich powiatów obecnej Rzeczypospolitej), zważywszy na uwzględnienie w planach projektu również obiektów mniej eksponowanych dotąd w literaturze przedmiotu. Wyjaśnieniu problematyki strategii komunikowania się wczesnośredniowiecznych społeczności z różnych grup społecznych i etno-kulturowych obszaru Słowiańszczyzny Zachodniej, ze szczególnym uwzględnieniem rubieży obszarów tzw. plemiennych i regionów tzw. historycznych (*Civitas Schinesghe*), służył natomiast multidyscyplinarny projekt NPRH: *Człowiek na Pograniczu – systemy komunikacji interregionalnej i ich infrastruktura transferowa na Niziu Polskim we wczesnym średniowieczu: ziemia lubuska, Pomorze Środkowe, ziemia chełmińska, świecka, wschodnia Wielkopolska. Studia porównawcze*. Był on realizowany w latach 2015-2020 pod kierunkiem prof. Wojciecha Chudziaka, z udziałem dr. Jacka Bojarskiego jako wykonawcy badań archeologicznych wybranych tzw. miejsc centralnych z zachodniego obszaru dorzecza Warty. Projekt pozostaje bez analogii. Przyczynił się do ustalenia złożonych funkcji wspomnianych miejsc, dotąd bardzo słabo rozpoznanych archeologicznie, w tzw. plemiennych strukturach wodzowskich, wskazując jednocześnie na okoliczności, mechanizmy i powody ich zawłaszczania lub likwidacji przez władzę państwową (piastowską), w ramach jej działań na peryferiach *regnum*.

Ważne miejsce w dorobku naukowym dr. Jacka Bojarskiego zajmują konferencje krajowe i zagraniczne, w których czynnie uczestniczył jako prelegent lub współautor referatu. Przygotowany przez Habilitanta wykaz zawiera informacje o 49 referatach wygłoszonych w latach 1994-2020, co statystycznie daje około dwu wystąpień rocznie (!), przy czym 35 referatów zostało przygotowanych przez Jacka Bojarskiego po uzyskaniu przezeń stopnia doktora w 2006 r. W zdecydowanej większości są to referaty wieloautorskie – wśród nich

dominują komunikaty lub sprawozdania z badań terenowych głównie grodzisk i cmentarzysk wczesnośredniowiecznych z obszarów objętych planami badawczymi Instytutu Archeologii UMK (patrz wyżej) – prezentowane podczas archeologicznych konferencji sprawozdawczych w Biskupinie, Bydgoszczy, Elblągu, Gdańsku, Malborku, Szczecinie i Toruniu. Wieloautorski charakter referatów wynika z praktykowanego obecnie modelu badań terenowych, w których preferuje się wykopaliska z udziałem multidyscyplinarnych zespołów badawczych. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na przejawianą przez Habilitanta umiejętność naukowej współpracy. Odnotujmy, iż wśród współautorów referatów obecni są zarówno wybitni specjaliści z zakresu archeologii średniowiecza ziem polskich (prof. Wojciech Chudziak), jak też wyróżniający się przedstawiciele nieco młodszego pokolenia archeologów toruńskich (np. dr Ryszard Kaźmierczak, dr Marcin Weinkauff). Ponadto informują one o jeszcze jednej, moim zdaniem bardzo istotnej predyspozycji naukowej ich Autora, czytelnej również w jego publikacjach. Chodzi mianowicie o stosunkowo rzadko obserwowaną w środowisku archeologów polskich praktykę udostępniania wyników własnych badań, zwłaszcza terenowych, w sposób szybki, a zarazem poprawny metodycznie, w celu włączenia uzyskanych rezultatów w szerszą dyskusję naukową. Temu ostatniemu celowi służyły m.in. 4 referaty wygłoszone przez dr. Bojarskiego na konferencjach międzynarodowych (w tym za granicą), które dotyczyły metodyki badań grodzisk wczesnośredniowiecznych (Poznań-Toruń 2007; Wrocław 2016) lub możliwości archeologii w identyfikacji pogańskich i chrześcijańskich wierzeń funeralnych społeczności wczesnego średniowiecza ziem polskich, na przykładzie wybranych inwentarzy grobowych ze strefy chełmińsko-dobrzyńskiej X-XIII w. (Bydgoszcz 2016; Budapeszt 2020).

Równie obszerny, co lista referatów, jest wykaz publikacji Habilitanta. Zestawienie obejmuje 75 pozycji, w tym 3 złożone do druku, przy czym 54 prace (w tym 8 z 10 artykułów) ukazały się po uzyskaniu przez Jacka Bojarskiego stopnia doktora. Dowodzi to wyraźnej krystalizacji zainteresowań naukowych Kandydata oraz szczególnej aktywizacji zawodowej po objęciu etatu adiunkta w Instytucie Archeologii UMK w Toruniu. Badacz jest współautorem 46 publikacji, przy czym określony przez Habilitanta zakres wykonanych przezeń prac pozwala uznać jego autorski wkład w dzieła jako co najmniej znaczący. Obecność w bibliografii Habilitanta licznych opracowań współautorskich to rezultat udziału Jacka Bojarskiego w pracach zespołów badawczych. Podobną sytuację uwidacznia lista referatów Autora. Należy podkreślić, że wśród opracowań zbiorowych są też prace multidyscyplinarne, przygotowane we współpracy z wybitnymi przedstawicielami nauk biologicznych, m.in. z Henrykiem Witasem, Tomaszem Płoszajem (z Wydziału Biologii

Molekularnej Uniwersytetu Medycznego w Łodzi), Tomaszem Kozłowskim (z Zakładu Antropologii UMK) oraz Laurie Reitsema (z Uniwersytetu Stanowego w Ohio w USA), która należy do światowych autorytetów naukowych w zakresie paleodiety.

Oceniając publikacje dr. Bojarskiego pod kątem rodzaju prac należy stwierdzić, iż dołączony do wniosku habilitacyjnego wykaz literatury obejmuje dwie autorskie monografie naukowe (publikację rozprawy doktorskiej oraz książkę tzw. habilitacyjną), ponadto liczne sprawozdania z badań wykopaliskowych lub szersze omówienia tych badań, jak również artykuły źródłoznawcze lub problemowe o charakterze analitycznym, a także opracowania katalogowe. Jest to bibliografia w zasadzie kompletna w zakresie zbioru form publikacji, typowa dla badaczy posiadających wykształcony warsztat naukowy, skoncentrowany na określonej problematyce badawczej. Większość prac to rozdziały w monografiach (61 pozycji). Wśród artykułów autorstwa lub współautorstwa Jacka Bojarskiego są prace opublikowane w recenzowanych, polskich lub zagranicznych czasopismach specjalistycznych, także w periodykach punktowanych lub posiadających tzw. impact factor (*Annals of Human Biology* [impact factor], *Homo: Journal of Comparative Human Biology* [impact factor], *Pomorania Antiqua*, *Przegląd Archeologiczny*, *Sprawozdania Archeologiczne*).

Tematyka publikacji, niezależnie od ich rodzaju, wpisuje się konsekwentnie w omówioną powyżej problematykę zainteresowań naukowych Habilitanta. W tej grupie warto zwrócić uwagę na opracowania, które zostały w ostatnich latach udostępnione drukiem przez dr. Bojarskiego za granicą w języku angielskim (m.in. w wyżej wymienionych czasopismach), gdzie we współpracy z przedstawicielami nauk biologicznych rozważa się problematykę tożsamości etno-kulturowej oraz zagadnienie pochodzenia biologicznego (w świetle kopalnego mtDNA) osób pochowanych we wczesnośredniowiecznych grobach komorowych na ziemi chełmińskiej. Ustalenia te zostały wykorzystane w monografii tzw. habilitacyjnej Autora. Bibliografia dr. Bojarskiego jest zatem zbiorem spójnym nie tylko w zakresie problematyki wydanych prac.

Publikacje Habilitanta łączy jeszcze jedna cecha, którą warto odnotować. Mam na myśli szczególny stosunek dr. Jacka Bojarskiego do źródeł archeologicznych, zwłaszcza sposobu ich odkrywania i dokumentacji. W tym przypadku uwagę zwraca preferowana przez badacza metodyczna analiza znalezisk, prowadząca do ustalenia ich funkcji, chronologii oraz proveniencji. W studiach tych istotne znaczenie przywiązuje się do rozpoznania kontekstu znaleziska (także grodziska czy cmentarzyska), jak również do informacji badań porównawczych oraz danych nauk przyrodniczych i ścisłych. W tym układzie źródła

archeologiczne to nie tylko materialne pozostałości tzw. kultury użytkowej, lecz również elementy złożonej kultury tzw. symbolicznej, których interpretacja wymaga w związku z tym wielonurtowych procedur analitycznych. W zgodzie z tak sformułowaną metodyką badań przeanalizowana została przez dr. Bojarskiego problematyka obrzędowości pogrzebowej określonych społeczności wczesnośredniowiecznych, w ujęciu prezentowanym m.in. w książce habilitacyjnej.

Przypomnijmy, że Habilitant jest współredaktorem tomu 1 archeologicznej serii *Atlas grodów wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* (grant NPRH/2014-2021), w którym opisane zostały wybrane grodziska z powiatu bydgoskiego, m.in. badane wykopaliskowo przez Autora. Konsultował też i służył pomocą naukową w przygotowaniu do druku książki Zygryda Wendta pt. *Od Wereny do Klasztorka* (Kwidzyn 2014). Ponadto sporządził 8 recenzji prac naukowych na użytek redakcji, w tym dla czasopism specjalistycznych *Przegląd Geologiczny* oraz *Szkło i ceramika*.

Zastrzeżeń nie budzą informacje naukometryczne dorobku dr. Jacka Bojarskiego, wskazujące na umiędzynarodowienie wyników badań; posiada On tzw. Impact Factor o wartości 1,862. Jest również Członkiem European Association of Archaeologists.

Reasumując, charakterystyka działalności naukowej doktora archeologii Jacka Bojarskiego, z pominięciem wskazanego przezeń osiągnięcia naukowego, pozwala uznać Habilitanta za badacza o uformowanych zainteresowaniach naukowych, które realizuje On konsekwentnie od wielu lat w pracach terenowych i umiejętnie powiązanych z nimi studiach gabinetowych, indywidualnie lub w grantowych zespołach naukowych. W tym ostatnim przypadku współpraca naukowa badacza wykroczyła poza granice macierzystego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; we wspólnych badaniach uczestniczyli bowiem przedstawiciele różnych instytucji naukowych z Gdańska, Krakowa, Łodzi, Warszawy i Wrocławia, a nawet z Uniwersytetu Ohio w USA. Dorobek naukowy dr. Bojarskiego z zakresu wczesnego średniowiecza północnej strefy ziem polskich, wsparty dobrym warszatem badawczym i niemniej dobrym rozeznaniem w nowszej problematyce archeologii, jest istotny poznawczo. Jest on również zróżnicowany pod względem problematyki i formy prezentacji wyników badań, a zarazem dobrze podbudowany metodycznie, co obserwujemy zwłaszcza w bardzo interesujących opracowaniach multidyscyplinarnych, które dotyczą zagadnienia kulturowo-etnicznej atrybucji grobów tzw. komorowych. Te ostatnie publikacje,

przygotowane w języku angielskim i wydane m.in. za granicą, gwarantują umiędzynarodowienie wyników badań.

W kontekście wszczętego postępowania habilitacyjnego działalność naukową dr. Bojarskiego oceniam pozytywnie. Uważam, że Kandydat spełnia w tym aspekcie Ustawy kryteria wymagane od badaczy aspirujących do stopnia doktora habilitowanego w dyscyplinie archeologia.

2. Ocena osiągnięć dydaktycznych habilitanta

Działalność dydaktyczna dr. Jacka Bojarskiego jest ściśle związana z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od 1993 r. jest On pracownikiem naukowym Instytutu Archeologii UMK; odtąd aktywnie uczestniczy w działalności naukowej i dydaktycznej tej placówki. Od momentu uzyskania stopnia doktora do chwili obecnej, oprócz zajęć o charakterze konwersatoryjnym i laboratoryjnym, prowadzi wykłady z kilku przedmiotów w ramach archeologii wczesnego średniowiecza i specjalizacji w zakresie studiów osadniczych, garncarstwa oraz kultury funeralnej wczesnego średniowiecza. Ponadto corocznie sprawuje opiekę nad grupami studentów odbywających ćwiczenia terenowe. Dr Jacek Bojarski aktywnie uczestniczy też w promowaniu młodej kadry archeologów. Jako recenzent prac dyplomowych, zatrudniony na stanowisku adiunkta, ocenił na kierunku archeologia 18 prac licencjackich i 30 prac magisterskich. Ponadto prowadził zajęcia na studiach zaocznych w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK z przedmiotu „Metody badań archeologicznych”. Jest to informacja ważna, bowiem według obowiązującej *Ustawy o Szkolnictwie Wyższym i Nauce* jednym z kryteriów oceny kandydata do stopnia doktora habilitowanego jest aktywność naukowa realizowana w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej. W tym kontekście należy odnotować obecność w działalności dydaktycznej dr. Jacka Bojarskiego prac związanych z organizacją wyjazdów naukowych do wybranych ośrodków badawczych w Polsce (Poznań, Ostrów Lednicki, Gniezno, Sanok, Trzcinica) i za granicą (Czechy: Mikulčice, Dania: Kopenhaga, Litwa: Wilno, Niemcy: Haithabu, Szwecja: Uppsala), w których brał też udział. Celem wspomnianych wyjazdów było uzyskanie wglądu w literaturę przedmiotu, zapoznanie się nowszymi osiągnięciami badawczymi, wymiana doświadczeń i nawiązanie współpracy.

Działalność dydaktyczna Habilitanta została wysoko oceniona przez władze uczelni oraz studentów. Potwierdzają to noty hospitacji, anonimowych ankiet studenckich oraz przyznane Jackowi Bojarskiemu w latach 2006-2020 nagrody lub wyróżnienia Rektora UMK za osiągnięcia w działalności naukowo-badawczej: 6 zespołowych (w tym nagrody II lub III

stopnia) oraz wyróżnienie indywidualne. Odzwierciedleniem zawodowej pozycji Habilitanta są również powierzone mu przez środowisko uniwersyteckie funkcje społeczne: opiekuna Archeologicznego Koła Miłośników Średniowiecza UMK, członka Komisji ds. Dydaktyki w Instytucie Archeologii UMK, członka Rady Dyscypliny Archeologia Wydziału Nauk Historycznych UMK, członka Komisji Wydawniczej Wydziału Nauk Historycznych UMK, członka Zespołu do Badań Średniowiecznego i Nowożytnego Torunia, który działa przy Instytucie Archeologii UMK.

Reasumując, doktor Jacek Bojarski jest archeologiem zaangażowanym zarówno w prace naukowe, jak też w dydaktykę, a dzięki funkcjom społecznym także w organizację i promocję nauki co najmniej w wymiarze uniwersyteckiego ośrodka w Toruniu. Harmonijnie łączy obie dziedziny działalności zawodowej: prace naukowo-badawcze z dydaktyką oraz oceną prac dyplomowych kolejnych roczników studentów archeologii UMK. Działalność dydaktyczną dr. Bojarskiego, w kontekście kandydatury do stopnia doktora habilitowanego w dyscyplinie archeologia, oceniam pozytywnie.

3. Ocena działań habilitanta w zakresie popularyzacji nauki

Jako pracownik naukowy Instytutu Archeologii UMK dr Jacek Bojarski angażuje się aktywnie w popularyzację nauki. W latach 2014-2019 wygłosił referaty popularnonaukowe o grodach słowiańskich lub rytuale pogrzebowym wczesnośredniowiecznej ludności ziem polskich na ogólnouczeniowych warsztatach archeologicznych, Festiwalach Nauki i Sztuki w Toruniu lub podczas studencko-doktoranckich konferencji naukowych UMK. Współorganizował też *Mediaevalia* oraz Warsztaty Mediewistyczne wspólnie z CK Zamek Krzyżacki w Toruniu i DCK Zamek Krzyżaki w Bierzgowie. Ponadto uczestniczył w realizacji stałej wystawy archeologicznej na Zamku w Golubiu pt. *Góra św. Wawrzyńca w Kaldusie* oraz stałej wystawy archeologicznej w bydgoskim Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego, która prezentuje wyniki prowadzonych przez niego w latach 2007-2008 badań archeologicznych wczesnośredniowiecznego grodziska w Bydgoszczy.

4. Ocena głównego osiągnięcia naukowego wskazanego przez habilitanta

Jako osiągnięcie naukowe, wynikające z art. 219 ust. 1, pkt 2 Ustawy z dnia 20.07.2018 r. „Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce” (Dz.U. 2021 poz. 478, z późn. zm.), dr Jacek Bojarski wskazał autorską monografię naukową w języku polskim pt. *Obrzędowość pogrzebowa w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu* (Toruń 2020),

zaopatrzoną w kilkustronicowe streszczenie w języku angielskim zatytułowane *Funeral Rituals in the Chełmno-Dobrzyń Zone in the Early Middle Age*. Książka ma format A4, liczy 540 stron tekstu i zawiera 114 rycin, 62 tabele, 15 planów, 30 tablic, 22 fotografie oraz zbiorcze zestawienie stanowisk archeologicznych w formie tabelarycznej. Została starannie przygotowana do druku, zredagowana i wydana (jako 9 tom serii naukowej UMK *Mons Sancti Laurentii* dopuszczony do publikacji na podstawie anonimowej recenzji specjalistycznej). Napisana jest dobrym językiem polskim, pozbawionym pseudonaukowych naleciałości. Zastrzeżenia stylistyczne budzi jedynie wprowadzony przez Autora termin „rozfazowanie”. Ponadto Habilitant nieprawidłowo stosuje pojęcie „okres wczesnego średniowiecza” (w archeologii polskiej przyjęty jest termin „okres średniowiecza”, dzielony zwykle na dwa podokresy: wczesny i późny), a także nie zawsze prawidłowo posługuje się terminem „cmentarzysko”, gdy odnosi go, zamiast terminu „cmentarz”, do odtwarzanej sytuacji z przeszłości. Dodajmy, że różnice w semantyce obu pojęć są jednak badaczowi znane. Przytoczone uwagi mają charakter drugorzędny, co należy podkreślić.

Praca spełnia kryteria tzw. rozprawy habilitacyjnej. Jest bowiem obszernym opracowaniem syntetyzującym, dobrze podbudowanym metodycznie i solidnie osadzonym w źródłach wykopaliskowych (przede wszystkim funeralnych), których wieloaspektowa analiza archeologiczna, wsparta danymi dyscyplin nauk przyrodniczych, ścisłych, historycznych i społecznych, jak również rozległą, specjalistyczną wiedzą Autora, umożliwiły sformułowanie nowych wniosków z zakresu archeologii kultury funeralnej nie tylko badanego regionu. Poczyniono też uwagi o charakterze uogólniającym, ważne dla problematyki wczesnego średniowiecza ziem polskich oraz tzw. nadbałtyckiej strefy osadniczo-kulturowo-gospodarczej okresu wikingów. W tym przypadku istotne okazały się studia porównawcze poszczególnych aspektów kultury funeralnej społeczności strefy chełmińsko-dobrzyńskiej. Zastrzeżeń nie budzi też podjęta przez dr. Bojarskiego decyzja o wyborze omawianej monografii autorskiej jako głównego, a zarazem jedyne osiągnięcia w postępowaniu habilitacyjnym. Zostały w niej bowiem uwzględnione wcześniejsze ustalenia Autora (patrz pkt B.1 recenzji), przedstawione przez niego w licznych publikacjach (także zagranicznych, w tej grupie też 6 prac załączonych do dokumentacji habilitacyjnej) oraz w naukowych referatach, łącznie z prezentacją metodycznej podstawy poglądów. W zakres monografii zostały włączone także nie publikowane dotąd źródła funeralne z badanej strefy chełmińsko-dobrzyńskiej. Analiza porównawcza tak potraktowanego zbioru źródeł umożliwiła z kolei sformułowanie wniosków o treści i znaczeniu poznawczym wykraczającym istotnie poza granice badanego obszaru.

Uwzględniona w opracowaniu liczebność źródeł jest bardzo wysoka; są to jednocześnie znaleziska zróżnicowane pod względem formy, chronologii, periodyzacji oraz dyspersji, co łącznie przemawia za uznaniem badanej próby jako reprezentatywnej i umożliwiającej zamknięcie analizy wnioskami o charakterze syntetyzującym, dotyczącymi m.in. problematyki zawartej w tytule pracy. Przeanalizowano łącznie 1551 pochówków z 32 wczesnośredniowiecznych cmentarzysk – bez wyjątku tzw. płaskich, w zdecydowanej przewadze szkieletowych – odkrytych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej i datowanych metodami archeologicznymi między *circa* VII a XIII stuleciem, zasadniczo na 2. połowę X-XIII w. W sposób szczególny potraktowane zostały cmentarzyska tzw. szkieletowe odsłonięte w Kałdusie nad Wisłą (pow. Chełmno), w sąsiedztwie tamtejszej „grodowej” Góry św. Wawrzyńca. Są to 4 nekropole badane wykopaliskowo w latach 1997-2015, m.in. z udziałem Habilitanta, synchronizowane z 4. ćwiercią X-początkiem XIII w. (stan. 4), z końcem XI-1. połową XII stulecia (stan. 2 – część SE) oraz z *circa* XI/XII-początkiem XIII w. (stan. 1; stan. 2 – część NW). Łącznie ujawniły one pozostałości 1200 pochówków. Do tej grupy włączono też 2 niewielkie przygodowe cmentarzyska szkieletowe, zlokalizowane w południowo-zachodniej i południowo-wschodniej części ziemi chełmińskiej: w Pniu (10 pochówków z 4. ćwierci X-początku XI w.) i Napolu (24 groby z końca XI-XII w.), które podobnie jak stanowiska w Kałdusie były badane archeologicznie przez zespoły Instytutu Archeologii UMK, m.in. pod nadzorem Jacka Bojarskiego (Napole). Studiami objęto też ponad 600 pochówków z dwu cmentarzysk szkieletowych w Grucznie (pow. Świecie), datowanych na koniec XI-XII w. (stan. 3) oraz XII-XIII/XIV stulecie (stan. 1), które pochodzą z dawniejszych badań, w tym XIX-wiecznych. W tym przypadku wykorzystano znajomość części materiałów z autopsji, jak również dane z literatury. W zbiorze badanych źródeł dominują zatem znaleziska nekropoliczne rozpoznane w ostatnim okresie w sposób metodyczny i wielonurtowy (m.in. we współpracy z naukami przyrodniczymi w zakresie paleodiety, zawartości wybranych izotopów stabilnych w kościach, pochodzenia kopalnego mtDNA). Okoliczność tę uznaję za niewątpliwy walor monografii, sprzyjający wiarygodności poczynionych ustaleń.

Należy podkreślić spójność wniosków z założeniami monografii, które wpisano w kilka zhierarchizowanych nurtów problemowych. I tak za „podstawowy” cel rozprawy Autor uznał całościowe opracowanie materiałów z wyżej wymienionych cmentarzysk w Kałdusie, przeprowadzone pod kątem zawartej w tytule dzieła problematyki obrzędowości pogrzebowej. Wykorzystane zostały wyniki badań stanowiska Kałdus 4, znane już nauce, jak też znaleziska dotąd nie publikowane, pochodzące ze stanowisk Kałdus nr 1 i nr 2, które w

związku z tym opisano dokładnie w *Katalogu* umieszczonym w *Aneksie* na końcu książki. Uzyskane informacje, poszerzone o dane z analizy pozostałych cmentarzysk wczesnośredniowiecznych strefy chełmińsko-dobrzyńskiej (tożsamej z dorzeczem środkowo-dolnej Wisły), umożliwiły realizację kolejnego celu monografii, czyli kompleksowych studiów nad obrzędowością pogrzebową ludności zasiedlającej wyżej wymieniony obszar około VII-XIII w. W tym przypadku, odtwarzając praktyki pogrzebowe – z podziałem na charakterystyczne dla rytuału ciałałpalnego bądź szkieletowego – wykorzystano dane analizy źródeł archeologicznych, które ujęto w kilka poziomów informujących o formie grobu, rodzaju pochówka, łącznie z traktowaniem zwłok, miejscu grobu w obrębie cmentarzyska oraz lokalizacji cmentarzyska w układzie osadniczym. Uzyskane w ten sposób dane o umiejscowieniu cmentarza w krajobrazie kulturowo-przyrodniczym, organizacji pola grzebalnego, rodzaju grobu/pochówka i inwentarzu grobowym (tożsamym z tzw. wyposażeniem zmarłego), w powiązaniu z wynikami analizy chronologii oraz periodyzacji cmentarzysk (łącznie z weryfikacją datowań względnych datacją radiowęglową), pozwoliły Autorowi odtworzyć, przynajmniej w zasadniczych zrębach, fenomen obrzędowości pogrzebowej w granicach analizowanego regionu. Badacz uważa, że fenomen ów tworzony był z istotnym udziałem tradycji kulturowych, a zarazem pod silnym wpływem stosunków społecznych, politycznych i religijnych, które zmieniając się w różnych fazach wczesnego średniowiecza, decydowały o zmianie formy i sensu praktyk funeralnych. Stanowisko dr. Bojarskiego uważam za ważne poznawczo i przekonujące. Dodajmy, iż według Habilitanta wspomniane zjawisko kulturowe dokumentuje analiza źródeł archeologicznych z badanych cmentarzysk środkowo-dolnego dorzecza Wisły, które w różnych okresach ujawniają zróżnicowany zasób zbieżności lub odstępstw z kulturą funeralną z jednej strony ludności sąsiednich terenów Wielkopolski i Kujaw (czyli terytorium tożsamym z zasięgiem tzw. domeny pierwszych Piastów w granicach ich *regnum*), z drugiej zaś z kulturą ludności Pomorza, tzw. strefy nadbałtyckiej oraz położonej nieco dalej na wschód Rusi, którą z wymienionymi obszarami łączyły wodne szlaki komunikacyjno-handlowe. Zdaniem dr. Bojarskiego istotną rolę w analizowanych przypadkach należy przypisać procesowi stopniowej chrystianizacji społeczności tzw. strefy chełmińsko-dobrzyńskiej – zjawisku recypowanemu w początkach XI w. z ziem „gnieźnieńskiego” segmentu państwa Piastów – która to chrystianizacja w XI-XII w. była hamowana bądź przerywana przez uaktywniające się okresowo w dorzeczu środkowo-dolnej Wisły wpływy wierzeń pogańskich Pomorzan i Prusów. Autor łączy je z okresowymi regresami działalności ośrodków kościelnych na wspomnianym terytorium zarówno w czasach kryzysów pierwszej i drugiej monarchii

piastowskiej w XI stuleciu, jak też w okresach najazdów Pomorzian na Polskę około XI/XII w. oraz Prusów w wiekach XII i XIII. Te uwagi zostały sformułowane dzięki włączeniu w zakres przeprowadzonych studiów wielonurtowej analizy chronologiczno-porównawczej źródeł archeologicznych z badanej strefy (głównie z odniesieniem do znalezisk z Pomorza, Kujaw, Mazowsza i Rusi), którą przeprowadzono też pod kątem konotacji odkrytych w dorzeczu środkowo-dolnej Wisły grobów (np. komorowych) oraz ekskluzywnych elementów inwentarzy grobowych (np. insygniów władzy, biżuterii, dewocjonaliów) z kulturą symboliczną ludności ziem polskich, Rusi oraz tzw. strefy nadbałtyckiej. W tym nurcie dociekań uwzględniono też informacje o chrześcijańskich i pogańskich wierzeniach eschatologicznych społeczności wczesnośredniowiecznych, głównie Słowian. Przyjęto zatem model studiów, w którym za cel nadrzędny uznano odtworzenie praktyk pogrzebowych ludności badanego obszaru, traktowanych (z uwzględnieniem podziałów społecznych, przynależności etno-kulturowej i wyznawanej religii) jako rytuał przejścia, gwarantujący osobie zmarłej odpowiedni pochówek, czyli skuteczne odizolowanie od świata żywych i trwałe włączenie w granice zaświatów.

Należy podkreślić głęboko przemyślany, a zarazem nowoczesny charakter wspomnianego modelu badań, który w prezentowanym ujęciu nie ma ścisłego odpowiednika w archeologii polskiej. Sprecyzujmy: w zbliżony sposób problematyka obrzędowości pogrzebowej, jako funeralnego nurtu kultury, została przed wielu laty potraktowana tylko przez prof. Helenę Zoll-Adamikową (*Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*, cz. 2: *Analiza, wnioski*, Wrocław 1979); bardzo podobne ujęcie prezentuje też opublikowana niedawno zbiorowa monografia cmentarzyska szkieletowego z Bodzi pod Włocławkiem (A. Buko [red.], *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, Warszawa 2016). Obie prace są cytowane w monografii Jacka Bojarskiego.

Opisanym celem badawczym podporządkowano układ rozprawy, który jest czytelny, spójny i logiczny. Książkę otwiera rozbudowany *Wstęp*, gdzie poza prezentacją m.in. założeń badawczych przygotowanego opracowania omówione zostały też podstawy chronologii i stratygrafii badanych cmentarzysk (podrozdział 1.5). W rozdziale nr 2 przedstawiono stan badań nad zwyczajami funeralnymi Słowian północno-zachodnich. Zgromadzono tam informacje istotne dla podjętych w rozdziale nr 4 rekonstrukcji określonych aspektów praktyk pogrzebowych, które analizuje się poprzez pryzmat cmentarzyska jako pola grzebalnego celowo zorganizowanego i usytuowanego w przestrzeni, poprzez pryzmat grobu jako struktury, wreszcie pochówka jako miejsca złożenia i intencjonalnego potraktowania zwłok oraz miejsca zdeponowania artefaktów towarzyszących zmarłemu. Wspomniany rozdział

poprzedzony został szczegółowym omówieniem stanu badań analizowanych cmentarzysk strefy chełmińsko-dobrzyńskiej (rozdział 3). Rozdziały nr 3 i 4 – najobszerniejsze w monografii – są kluczowe dla podjętych studiów, ze względu na dokonaną tam wielostopniową i wielonurtową analizę źródeł archeologicznych. Syntezę ustaleń zawierają rozdziały nr 5 i 6. Książkę zamyka angielskojęzyczne streszczenie (*Summary*), po którym następuje *Bibliografia*, dalej *Spis stanowisk archeologicznych* wchodzących w skład zespołów osadniczych związanych z cmentarzyskami omawianymi w pracy oraz rozbudowany *Aneks* z wieloautorskim *Katalogiem* źródeł pozyskanych z cmentarzysk, jakie odkryto na stanowiskach nr 1 i 2 w Kałdusie. Cennym uzupełnieniem wywodu są przemyślane, dobrze zredagowane ryciny, diagramy, tabele i tablice z ilustracjami, które adekwatnie powiązane z tekstem.

Należy podkreślić spójność wniosków rozprawy z analizą źródeł. Poczynione w monografii ustalenia są bardzo wartościowe naukowo; część z nich wykracza poza problematykę archeologii wczesnego średniowiecza tzw. strefy chełmińsko-dobrzyńskiej, o czym już wspominaliśmy. Ustalenia te pozwoliły dr. Jackowi Bojarskiemu włączyć się w szerszą dyskusję nauk społeczno-historycznych na temat możliwości interpretacji źródeł funeralnych w zakresie zróżnicowania etno-kulturowego świeckich elit monarchii pierwszych Piastów, genezy oraz chronologii początków wczesnośredniowiecznego rytuału szkieletowego w słowiańskiej części ziem polskich, związku inicjacji tego rytuału z chrystianizacją wczesnopiastowskiego *regnum*, podatności praktyk pogrzebowych ludności oficjalnie schrystianizowanej na wpływy magii oraz wierzeń pogańskich, wreszcie zróżnicowania kultury funeralnej ludności zasiedlającej rubieżę i centrum państwa.

W tym kontekście warto przywołać poglądy Habilitanta, w których rytuał ciałopalny utożsamiony został z pogańskimi wierzeniami eschatologicznymi. Początki wczesnośredniowiecznej inhumacji na badanym obszarze powiązane natomiast z instalacją w 2. połowie lub 4. ćwierci X w. lokalnych ośrodków władzy piastowskiej w rejonie Wisły, jako strategicznej arterii komunikacyjno-handlowej, które to ośrodki gromadziły m.in. elitę przybyłą z Rusi i/lub południowo-zachodniej Skandynawii. Dr Bojarski uznaje zatem rytuał szkieletowy za fenomen szerzący się na rubieżach wczesnopiastowskiego władztwa z przyczyn elitarnych, m.in. pod wpływem czynników zewnętrznych, niekoniecznie religijnych. Wskazuje tutaj na odkryte w dorzeczu środkowo-dolnej Wisły cmentarzyska szkieletowe z bogato „wyposażonymi” grobami tzw. komorowymi m.in. mężczyzn, które w świetle analizy chronologiczno-stratygraficznej stanowią najstarsze, wyeksponowane przestrzennie obiekty nekropoli w formie drewnianych tzw. domów zmarłych. Na podstawie

wyników analizy ilości stabilnych izotopów strontu w kościach pochowanych tam osób oraz wyników badań pochodzenia kopalnego mtDNA, Habilitant upatruje w części odkrytych wzdłuż środkowo-dolnej Wisły grobów komorowych miejsca spoczynku przedstawicieli elity piastowskiej o ewidentnie obcym pochodzeniu. Nie jest to może opinia oryginalna, ale w toczącej się ostatnio dyskusji na temat etno-kulturowego składu elity monarchii pierwszych Piastów, w tym asymilacji i akulturacji przedstawicieli obcych elit w środowisku piastowskim, oraz znaczenia źródeł funeralnych dla tej problematyki, argumenty przytoczone przez Autora są mocne i naukowo inspirujące. Nie podzielam jednak wątpliwości dr. Bojarskiego w kwestii możliwości identyfikacji przez archeologię (!) omawianych w monografii grobów komorowych jako form pochówka reprezentującego skandynawski (w sensie idei, lecz już nie w sensie genezy) model obrzędowości pogrzebowej. Odnotujmy, że groby dla których obce pochodzenia osób pochowanych potwierdziły ustalenia nauk przyrodniczych, archeologia już wcześniej interpretowała podobnie, formułując swoje hipotezy na podstawie analizy formy grobu, pochówka oraz grobowego inwentarza, mimo braku ścisłych analogii do tych obiektów w znaleziskach z obszaru Skandynawii czy Rusi. Można żałować, że Autor nie odniósł się w tym przypadku do zjawiska hybrydyzacji obrządku pogrzebowego, które zostało szerzej omówione na przykładzie cmentarzyska w Bodzi.

Istotnym osiągnięciem dr. Bojarskiego jest odnotowana na cmentarzysku w Napolu obecność skandynawskiego w typie grobu komorowego, który został przekonująco datowany na koniec XI-XII w. Tym samym uzupełniono brakujące dotąd ogniwo między odkrytymi w Skandynawii, na Rusi i ziemiach polskich grobami komorowymi z przełomu środkowego i młodszego okresu wikingów, a tego typu bogato wyposażonymi pochówkami lokalnych elit (zapewne słowiańskich) z XII stulecia, które stwierdzono na obszarze Pomorza Nadodrzańskiego i północnego Połabia.

Zastrzeżeń nie budzi też pogląd Habilitanta negujący często notowane w archeologii stanowisko, które we wczesnych grobach szkieletowych kategorycznie upatruje pochówki chrześcijańskie. Uważa, że w tym przypadku konieczne są argumenty źródłowe. Na przykładzie Kałdusa, gdzie odkryto datowane na 1. połowę XI w. pozostałości bazyliki, Autor wskazuje zatem na relacje przestrzenne cmentarza/grobu z współczesną im świątynią chrześcijańską, lub na obecność w grobie sakralnego przedmiotu zdeponowanego zgodnie z jego właściwą funkcją (tu odwołuje się do znalezionych na cmentarzysku w Grucznie enkolpionów ruskich, które *notabene* uznaje za świadectwo pochówków prawdopodobnie

ludności obcego pochodzenia, kultury i wyznania?). Ostatni pogląd jest oryginalnym i bardzo interesującym osiągnięciem badawczym Autora.

Do ważnych poznawczo ustaleń dr. Bojarskiego należy zaliczyć też uwagi poczynione w związku z analizą porównawczą obrzędowości pogrzebowej w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej XI/XII-XIII stulecia. O ile w końcu X i 1. połowie XI w. praktyki funeralne tamtejszej ludności, stosującej już inhumację, ujawniają czytelne w źródłach archeologicznych związki z kulturą funeralną społeczności *Civitas Schinesghe*, o tyle cmentarzyska szkieletowe ze schyłku drugiej monarchii piastowskiej oraz rozbitcia dzielnicowego, wyraźnie potwierdzone na tym obszarze przez archeologię, cechuje pewna specyfika. W zestawieniu z obszarami ościennymi, wspomniane cmentarzyska z dorzecza środkowo-dolnej Wisły prezentują bowiem odstępstwa od tzw. rzędowego rozplanowania grobów w obrębie pola grzebalnego, jak również odstępstwa od składania w pochówku zwłok wyprostowanych na wznak, z orientacją głowy na wschód lub zachód. Ujawniają one liczne przypadki bogatych inwentarzy grobowych, łącznie z obecnością naczyń ceramicznych. Ostanie zjawisko nie potwierdza znanej z innych ziem polskich tego czasu tendencji do wyraźnej redukcji „wyposażenia” grobów, do których raczej nie składa się już naczyń. Zwyczaje odnotowane w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej Autor łączy z tzw. renesansem sepulkralnych wierzeń pogańskich, które ujawniły się na pograniczu terytorium ówczesnej Polski dzielnicowej pod wpływem silnych oddziaływań nieschrystianizowanych społeczności Pomorzan i Prusów. Podzielając w zasadzie pogląd dr. Bojarskiego, muszę jednak wyrazić wątpliwość, czy źródłem zjawiska były rzeczywiście odżywające w warunkach politycznego, osadniczego i cywilizacyjno-kulturowego pogranicza wierzenia pogańskie miejscowej ludności. Specyficzne cechy obrzędowości pogrzebowej, które dla XI/XII-XIII w. ujawniły cmentarzyska strefy chełmińsko-dobrzyńskiej, skłonny jestem interpretować raczej jako przejawy synkretyzmu magiczno-religijnego chrześcijańskiej ludności pogranicza, wywołane w sytuacji zagrożenia intensywnymi kontaktami z obcą i często wrogo nastawioną ludnością pogańską. Sytuacja polityczna determinowałaby w tym przypadku określone zjawiska kultury. Należy podkreślić, iż jest to tylko propozycja sformułowana w ramach dyskusji z niektórymi poglądami Autora, a nie ich negacja. Dodajmy, że idea synkretyzmu magiczno-religijnego u ludów tzw. barbarzyńskiej części Europy wczesnego średniowiecza, łącznie ze wzmacnianiem apotropaicznych funkcji chrześcijańskich przedmiotów kultycznych mocą magii, jest doskonale znana Habilitantowi.

Reasumując, przedłożoną do recenzji monografię, jako osiągnięcie naukowe dr. Jacka Bojarskiego oceniam pozytywnie i uznaję za w pełni wystarczającą – w zakresie doboru problematyki oraz jakości jej realizacji – do przeprowadzenia postępowania habilitacyjnego. Monografia jest opracowaniem archeologicznym o charakterze analityczno-syntetyzującym, dobrze przemyślanym pod względem problematyki i możliwości poznawczych warsztatu naukowo-badawczego, spójnym, prawidłowo zredagowanym i napisanym. Jest to jednocześnie bardzo ważna rozprawa naukowa, inspirująca do dyskusji i nowatorska w ujęciu. Dzieło zasługuje na wyróżnienie.

5. Wnioski

Stwierdzam, iż w świetle rozpatrzonej działalności naukowo-badawczej, organizacyjno-naukowej i dydaktycznej, jak również w zakresie popularyzacji nauki dr Jacek Bojarski spełnia wszystkie wymogi zawarte w Ustawie *Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce* z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz.U. z 2020 r., poz. 85, z późn. zm. oraz Dz.U. z 2021 r., poz. 478, z późn. zm.), która określa kryteria oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie archeologia. Jest to archeolog ukształtowany naukowo, dysponujący wiedzą i świetnym warsztatem, a także doświadczeniem naukowo-badawczym i dydaktycznym, z których będzie mógł korzystać jako badacz już samodzielny. Przedstawiona do oceny rozprawa habilitacyjna wnosi nowe ustalenia do archeologii wczesnego średniowiecza, które z pewnością zostaną dostrzeżone przez środowisko naukowe nie tylko polskie. Na tej podstawie z pełnym przekonaniem **wnoszę o dopuszczenie dr. Jacka Bojarskiego do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.**

/prof. dr hab. Michał Kara/